

O'ZBEKISTONDA PENSIYA TAMINOTI TIZIMINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

Majidova Umida Nurali qizi

Budjetdan tashqari pensiya jamgarmasi Olmazor tuman bo'limi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O'zbekistondagi pensiya taminoti tizimining muammolari, potensial muammolar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari ko'rsatiladi. Ta'limot shuningdek, pensiya taminoti mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi, tizimning mustaqil bo'lishi va yangi qonun hujjatlari ishlab chiqilishi, taminot mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi va boshqa muhim masalalar ham ko'rsatiladi. Ta'limot hisob bo'yicha xususiyatlar va texnologik imkoniyatlardan foydalanib, boshqa sohada ko'rsatiladigan yangi qulayliklar qo'llash, masalan, interaktiv darsliklar va amaliyotlar kabi.

Maqola o'z ichiga O'zbekiston pensiya taminoti tizimini muammolari va ularni bartaraf etishning eng muhim yo'nalishlarini o'z ichiga oladi hamda, pensiya taminoti sohasidagi mutaxassislar va tinglovchilarning mustaqil ma'lumotga ega bo'lishi va bu yo'nalishdagi yangi rivojlanishlarni amalga oshirish uchun ulgurji ko'rsatmalar olishlari. Ta'limotning mustahkamlashishi uchun, O'zbekiston Respublikasi hukumati, ilmiy-tadqiqot institutlari, o'qutuvchi markazlar va boshqa sohalarda faoliyat ko'rsatadigan tashkilotlar bilan hamkorlik qilinishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: pensiya, pensiya ta'minoti, ijtimoiy nafaqa, konsepsiya, ijtimoiy soha, ijtimoiy adolat, sug'urta badali, imtiyozli pensiyalar, mehnat staji, demografik omillar, nodavlat pensiya ta'minoti.

KIRISH

Ma'lumki pensiya ta'minoti tizimi aholining mehnatga layoqatsiz va muhtoj qismining turmush darajasini oshirishga yo'naltirilgan iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy tavsifdagi chora-tadbirlarning amalga oshirilishini nazarda tutadi. Fuqarolarni keksalik davrida kambag'allikdan himoyalash, mehnat faoliyati tugashi bilan pensiyaga chiqish oldidan to'lanadigan ish haqi miqdoriga mutanosib tarzda belgilangan muayyan miqdordagi kafolatlangan daromadni ta'minlash, bu daromadni kelajakda turmush darajasining pasayishidan himoyalash kabilar pensiya tizimining asosiy maqsadlaridandir. Qolaversa, pensiya tizimining barqaror amal qilishi jamiyatda ijtimoiy barqarorlikning garovi hisoblanadi va aksincha, pensiya ta'minotining nobarqarorligi kuchli ijtimoiy xavfni yuzaga keltiradi (Борисенко, 2009). Shu nuqtai nazardan har qanday mamlakat ijtimoiy siyosatining eng muhim vazifalari tarkibida pensiya tizimini isloh qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

1990-yillarning boshidan buyon aksariyat Sobiq Ittifoq mamlakatlarida tarkibi va qamrovi jihatidan turli xildagi pensiya islohotlari amalga oshirildi. Qozog'iston, Rossiya va Boltiqbo'yi mamlakatlari hozirda pensiya islohotlarining ikkinchi bosqichini amalga oshirishmoqda, boshqa mamlakatlarning ko'pchiligi islohotlarning dastlabki bosqichidayoq pensiya ta'minotida jiddiy va keng qamrovli islohotlarni amalga oshirganlar (Ukraina, Turkmaniston, Armaniston va Ozarbayjon) (Grishchenko, 2016). “Mazkur davlatlar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak pensiya yoshini oshirish borasida birinchilardan bo'lib Litva (1995 yil), so'ngra Moldaviya va Qozog'iston (1998 yil), Armaniston va Tojikiston (2001 yil), Ozarbayjon (2010 yil), Ukrainiya (2011 yil), Belarusiya, Rossiya va Estoniya (2017-2018 yillar) davlatlari pensiya islohotlarini amalga oshirishgan.” (Турецунов, 2022).

ASOSIY QISM

O'zbekistonda pensiya taminoti tizimini rivojlantirish uchun bir necha yo'nalish mavjud:

✚ Pensiya mablag'larining ko'paytirilishi: Pensiya mablag'larining ko'paytirilishi, inflatsiya hisobiga ko'ra o'sishi va uning sifatini yaxshilashning metodlari muhimdir. Bu, pensiya taminotchilarning sifatli hayot olib borishini ta'minlashda muhim o'rin o'zlashtiradi.

✚ Pensiya tizimining iqtisodiy islohatlari: O'zbekistonda pensiya tizimining islohatlari va to'g'risida yangi qonun hujjatlari ishlab chiqish, tizimni samarali va foydali qilish uchun qo'llanilishi kerak. Bu, mablag'lar birligini va investitsiyalarini tashkil etish, hokazo, xavfsizlik va istiqbollikni ta'minlash uchun juda muhimdir.

✚ Ya'nalishni baholash va kengaytirish: Pensiya tizimi va taminoti bilan bog'liq barcha sohalar bo'yicha baholash va kengaytirish tadbirlarini o'z ichiga oladi. Bu, fuqarolarning qo'llanmani yaxshilash, yangi tashkilotlar yaratish va xizmat ko'rsatishda ko'rsatiladigan xizmatlarni takomillashtirishni o'z ichiga oladi.

✚ Taminot usullari va mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi: Pensiya taminoti mablag'larining iqtisodiy boshqarilishi, xususan, ijtimoiy tarmoqlarda investitsiyalarga foydalanish va o'sishi, taminotchilarni qo'llab-quvvatlash uchun muhimdir.

✚ Bu yo'nalishlar O'zbekistonda pensiya taminoti tizimini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mana shunday ta'limotlarni oshirish uchun O'zbekistondagi ilmiy-tadqiqot institutlari, o'qutuvchi markazlar va boshqa sohalarda faoliyat ko'rsatadigan tashkilotlar bilan hamkorlik qilish muhimdir.

O'zbekiston Pensiya Taminoti tizimining rivojlantirish yo'nalishlariga oid muhim ma'lumotlar:

❖ Tizimni Mustaqil Ravishda Rivojlantirish : O'zbekiston Pensiya Taminoti tizimi, mustaqil ravishda rivojlantirish uchun qadam atishni qanday rejalashtirayapti?

Bu qismat, tizimning yangilanishlari va boshqa huquqiy va tashqi o'zgarishlar bo'yicha ma'lumot beradi.

❖ Elektron Tizimlar va Texnologiyalar: Pensiya taminoti tizimining texnologik yangilanishlari, yangi elektron tizimlar va online xizmatlar haqida ma'lumotlar beriladi. Buning orqali, pensiya olish va ma'lumotlarni saqlash jarayonlari innovatsion ravishda rivojlantirilib, osonroq va samarali bo'lishi ta'kidlanadi.

❖ Moliyaviy Rivojlanish va Buxgalteriya: Pensiya taminoti tizimi moliyaviy boshqaruv va buxgalteriya sohalarida qanday o'zgarishlar amalga oshirayapti? Bu qismat, tizimning moliyaviy manbalari, hisobotlar va hisob-kitob jarayonlari haqida to'liqroq tushuncha beradi.

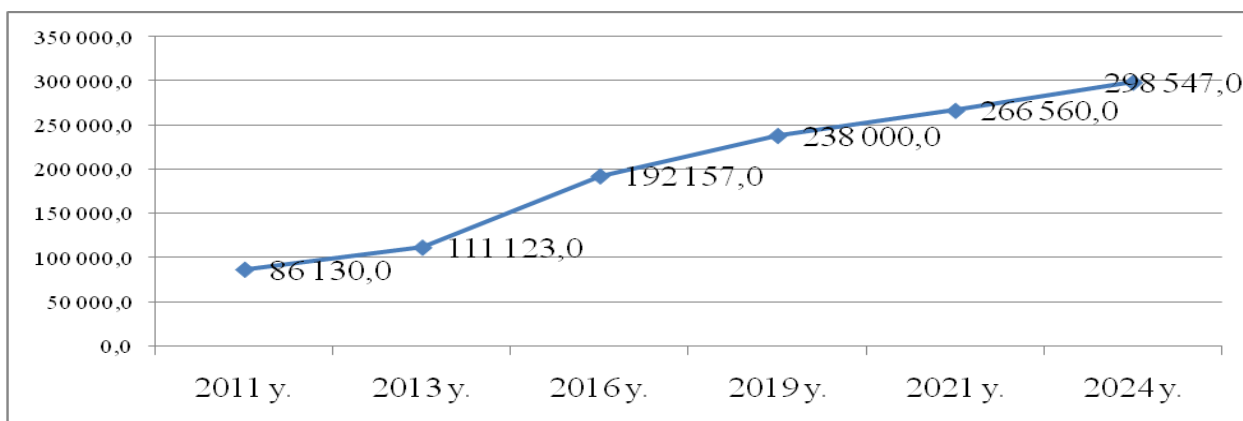
❖ Xalqaro Hamkorlik : O'zbekiston Pensiya Taminoti tizimi xalqaro darajada qanday hamkorliklar olib bormoqda? Shuningdek, mamlakat tashqi investorlar va xalqaro tashkilotlar bilan qanday hamkorliklar rivojlantirilib ketmoqda?

❖ Pensiya Tizimida Ma'lumotlar Himoyasi: Foydalanuvchilar ma'lumotlarining xavfsizligi va himoyasi qanday ta'minlanmoqda? Bu qismat, tizimning ma'lumotlarni saqlash, ulashish va qo'llab-quvvatlash sohalarida qanday xavfsizlik chora-tadbirlari olib borayotganini bayon etadi.

❖ O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik Asoslari : Pensiya taminoti tizimi O'zbekiston Respublikasi qonunchilik asoslari asosida qanday tashkil etilgan? Qonunchilikning o'zgarishi yoki qo'shilishi, pensiya taminoti tizimining mustaqil ravishda boshqarilishi yo'nalishida qanday o'zgarishlarga olib kelmoqda?

❖ Natijalar va Kutilayotgan O'zgarishlar: Tizimning rivojlantirilishi natijasida paydo bo'lgan eng muhim o'zgarishlar va kutilayotgan natijalar qandaydir? Tizimning mustaqil ravishda rivojlantirilishi orqali, foydalanuvchilar uchun qanday qulayliklar va imkoniyatlar yaratilmoqda?

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillar davomida iqtisodiy faol aholi hissasiga ijtimoiy badallar bo'yicha yuklama tobora oshmoqda. Demografik bashoratlarga ko'ra, 2019-2025 yillarda pensiya yoshidagi aholining ulushi Keskin oshishi kutilmoqda (yillik o'rtacha o'sish – 16 ming nafar fuqaro) va bu holat tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan (1950-1960-yillardagi “Bebi-bum”) davrda tug'ilgan fuqarolarning umumiy belgilangan pensiya yoshiga yetishi bilan bog'liqdir.

Bu esa, o'z navbatida, Pensiya jamg'armasi xarajatlarning mutanosib ravishda oshishiga olib keladi.

Mamlakat aholisining qarib borishi ko'rsatkichi shuni ko'rsatadiki, pensiya yoshidagi aholi soni o'sish tendentsiyasiga ega (2010-yildagi aholining umumiy soniga nisbatan 5,9 foizdan 2018-yilga kelib 7,4 foizgacha). Statistik tashkilotlarning ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yildan boshlab pensiya yoshidagi aholi soni 9 foizdan ortadi va 2025-yilga borib 11 foizga etadi (2011-yildagi 6,2 foizga nisbatan).

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, dunyoda o'rtacha pensiya yoshi erkaklar va ayollar uchun 62 yoshni tashkil etsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 57,5 yoshni tashkil etadi (ayollar uchun 55 yosh, erkaklar uchun 60 yosh). Markaziy Osiyo davlatlarida, masalan, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikistonda yoshga doir pensiyaga chiqish huquqi erkaklar uchun 63 yosh, ayollar uchun 58 yosh. Qozog'istonda ayollarning pensiya yoshini 63 yoshga etkazish, bunda har yili pensiya yoshni 6 oyga bosqichma-bosqich oshirish yo'li bilan amalga oshirib boriladi. Turkmanistonda pensiya yoshi erkaklar uchun 62 yoshni, ayollar uchun 57 yoshni tashkil etadi.

Ijtimoiy badallar miqdori va to'lovlar o'rtasida mutanosiblikka rioya etish, band bo'lgan aholining pensiya ta'minotini sug'urtalanganlik xarakterini ta'minlovchi asosiy prinsip hisoblanadi hamda pensiya tizimini moliyalashtirishda o'zining moliyaviy ishtirokini rag'batlantiruvchi ta'sir mexanizmi sanaladi.

Fuqarolarning ijtimoiy sug'urta tizimida uzluksiz va uzoq muddatli ishtirokini rag'batlantirish mexanizmi murakkab va shaffof bo'lmasdan qolmoqda, buning natijasida mehnatga layoqatli aholining tahminan 10,2 mln. kishi davlat ijtimoiy sug'urtasi bilan qamrab olinmagan, ya'ni byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga ijtimoiy ajratmalarni amalga oshirmayapti.

Halqaro mehnat tashkilotining talablariga muvofiq, fuqarolarning pensiya ta'minoti tizimini barqaror rivojlanishi uchun badal to'lovchilar sonining pensiya oluvchilarga o'zaro nisbati 1: 4 darajada bo'lishi ko'rsatilgan. Biroq, bugungi kunda O'zbekistonda bu ko'rsatkich o'rtacha 1: 1,5 ga teng.

Pensiya jamg'armasi mablag'larining sezilarli qismi imtiyozli shartlardagi pensiyalarni va pensiyalarga ustama haqlarni moliyalashtirishga sarflanadi. Imtiyozli

shartlarda tayinlangan pensiyalar ulushi 592,4 ming kishini yoki jami tayinlangan pensiyalarning 19,5 foizni tashkil etib, shundan, yoshga doir pensiyalar 23,7 foizni tashkil etadi. Yiliga o'rta hisobda 39,8 mingta imtiyozli pensiyalar tayinlanmoqda. Shu bilan birga, imtiyozli shartlardagi pensiyalarning o'rtacha miqdori yoshga doir pensiyalarning o'rtacha miqdoridan (543,2 ming so'm) yuqori bo'lib, 3 sonli Ro'yxat bo'yicha o'rtacha pensiyalar 742,6 ming so'mni, 2 sonli Ro'yxat bo'yicha pensiyalar 951,3 ming so'mni va 1 sonli Ro'yxat bo'yicha pensiyalar 1025,4 ming so'mni tashkil etadi. Shuningdek, pensiya miqdori va xodimning mehnat davomiyligi ulushi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ham sezilarsiz. Amaldagi pensiya ta'minoti tizimi, 7 yildan kam bo'lmagan stajga ega bo'lgan shaxslarga pensiya tayinlanishini nazarda tutadi. Ushbu huquq faqatgina 7 yil ishlab va o'zining butun mehnatga layoqatlilik davri uchun Pensiya jamg'armasi mablag'larini shakllantirishda eng kam hissa qo'shgan shaxslarga pensiya olish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, ta'kidlash joizki, davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish Kontsepsiyasi, ayni vaqtda, ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishi zarur va dolzarb bo'lgan eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy masalalardandir. Davlat pensiya ta'minoti tizimini isloh qilish Konsepsiyasi loyihasida quyidagilarga alohida e'tibor qaratilishi zarur, deb hisoblaymiz: 1) O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimining joriy holati; 2) mamlakatdagi demografik omillar; 3) pensionerlar (yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo,,qotganlik) soni va uning jami aholi tarkibidagi ulushi; 4) imtiyozli shartlardagi pensiyalar; 5) pensiyalarga ustama haqlar; 6) pensiyalarning o'rtacha miqdori; 7) aholining o'rtacha umr davomiyligi yoki yashash muddati; 8) pensiya ta'minoti tizimiga davlat xarajatlari va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi; 9) pensionerlar uchun yaratilgan shartsharoitlar; 10) ish bilan band aholi (sug'urta badali to'lovchilar) sonining pensionerlarga nisbati; 11) byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlarining mutanosibliigi; 12) pensiya ta'minotining etarlilik darajasi; 13) mehnat migrantlarining davlat pensiya sug'urtasi bilan qamrab olinganlik darajasi; 14) ish bilan band aholining pensiya sug'urtasi bilan qamrab olinganlik darajasi; 15) pensiyaga chiqish yoshi va boshqa omillar chuqur tahlillar asosida atroflicha o'rganilishi va bayon qilinishi lozim. Ana shu tahlil va xulosalar asosida O'zbekistonda pensiya ta'minoti tizimini qaysi yo'l bilan yoki qanday tarzda yanada rivojlantirish mumkinligi xususida tavsiyalar berish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Борисенко Н.Ю. Пенсионное обеспечение. Учебник. – М.: «Дашков и К0», 2009. – С.

2. Natalia Grishchenko. Pensions after pension reforms: A comparative analysis of Belarus, Kazakhstan, and Russia. 1st International Conference on Applied Economics and Business, ICAEB 2015.

3. Procedia Economics and Finance 36(2016) 3–9. Турсунов Ж.П. Пенсия ҳисоблашда меҳнат стажининг таъсири ва пенсия ёшени белгилашда хориж тажрибаси. Том 24 № 6 (2022): Экономика и образование

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-sonli Farmoni (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son).

5. www.pfru.uz – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi rasmiy veb sayti.